

ADALÉKOK ZSADÁNY TÖRTÉNETI FÖLDRAJZÁHOZ

DÖVÉNYI ZOLTÁN

*Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, Pécsi Tudományegyetem, 7624, Ifjúság útja 6. Pécs
E-mail: dovenyiz@gamma.ttk.pte.hu*

1. SZUBJEKTÍV BEVEZETÉS

Egy tiszteletkötet szerzői közé bekerülni első pillantásra egyfajta szakmai megbecsülést fejez ki – akkor pedig különösen, ha a tisztelegés Keveiné Bárány Ilona professzor előtt történik. A jó kezdés után viszont rögtön jön a gond: akkor miről lehetne/kellene egy tanulmányt összeállítani? Kisebb a probléma, ha az ünnepelt és a tiszteletét lerovó hasonló kutatási témákkal foglalkozik. Itt azonban erről sincs szó, a karsztkutatás és a tájökológia eléggé távol esik a szociálgeográfiától és a népességföldrajztól. Egy kicsit mélyebben elmerülve a témában, azért találtam egy olyan kutatási területet, amit egykoron mindketten műveltünk, ez pedig a mikroklíma kutatás. Hamar kiderült azonban, hogy itt sem nagyon van találkozási pont, mert amíg a Professzor (akkor még adjunktus?) Asszony a Bükk dolináinak mikroklímáját méricskélte, addig én ezt egy alföldi szikes pusztán tettem. Az persze elegáns dolog lett volna, ha évtizedek elteltével megismétlem a dolinákban elvégzett mikroklíma méréseket, de ehhez sok kedvem nem volt. Sőt, még kevés sem...

De akkor mi legyen: És akkor bevillant a megoldás: Ha születésnap, akkor az ünnepelt születési helyéről írni egy tanulmányt! Így került a tisztelegő tanulmány középpontjába egy bihari falu, a Professzor Asszony szívének oly kedves ZSADÁNY.

2. A FEUDALIZMUS ÉVSZÁZADAI ÉS A HÓDOLTSÁG KORA

Amit számos magyarországi településről el lehet mondani, az Zsadányra is érvényes: határa évezredek óta lakott, amit neolitikus, rézkori, bronzkori, kelta, szarmata stb. leletek bizonyítanak. Ez valamilyen szinten bizonyára folytatódott a honfoglalás után is, a falu alapítási időpontja azonban nem ismert. Első írásos említése a Várad Regestrumban történt 1219-re vonatkozóan (Makai 1999), első okleveles említése pedig 1249-ben (Kristó 1981). Az utóbbi IV. Béla királyi oklevele, amelyben több bihari falut, köztük Zsadányt (akkori írásmóddal: Zwdan) is eladományozza.

A két időpont között volt az 1241-es tatárjárás, ami éppen ebben a térségben kiemelkedően nagy pusztítással járhatott. Itt azonban érdemes megemlíteni, hogy a korabeli Zsadányt kiterjedt mocsarak és árterek vették körül, amelyek támadás esetén menedéket nyújtottak a lakosságnak. Így magát a települést el lehetett pusztítani, ezt azonban a lakosság

túlélhette. A vész elmúltával pedig újjá lehetett építeni a falut, amint ez a következő évszázadokban többször meg is történt.

Jóllehet Zsadány sohasem emelkedett a privilegizált települések közé, azaz nem volt mezőváros, de azt sem lehet mondani, hogy jelentéktelen falu lett volna. Az utóbbi megállapítást alátámasztja, hogy Lázár deák 1514 körül készült térképén feltüntették, a szomszédos településeket viszont nem.

Zsadány életében is fordulatot hozott, hogy 1566-ban Gyula török kézre került, s ezzel környéke hódoltsági terület lett. A török uralom egyúttal új közigazgatást is hozott, aminek keretében Zsadány és környéke a szolnoki szandzsákba kapott besorolást. A török uralom természetesen török földurak megjelenésével is együtt járt (Kristó 1981).

Erre az időszakra tehető egy másik fontos esemény is a falu történetében, ez pedig a református vallásra való áttérés. Ez már csak azért is említést érdemel, mert a zsadányiak napjainkig megőrizték kálvinista hitvallásukat, itt nem történt vallásváltás, mint annyi más településben.

A hódoltság korában történt Zsadány történetének egy máig sem tisztázott, de a település életére hosszabb ideig kedvező hatást gyakorló esemény, ez pedig a hajdú kiváltságokkal való kapcsolata. Ennek igazi jelentősége azonban csak a török kiűzése után lett.

Ebből a szempontból a kulcskérdés Gyula visszafoglalása volt, ami 1694 végén történt meg. A felszabadító harcok során Zsadány és a környező települések ismét elpusztultak, s ezek jelentős része már nem is települt újra (pl. a mai zsadányi határban Fancsika, Orosi, Bölcsi), Zsadány viszont igen, de ennek időpontja bizonytalan. Hevenes Gábor 1689-ben kiadott térképén Zsadány néven tüntették fel (Domonkosné Megyesi és Domonkos 1988), ez azonban nem teljesen megbízható bizonyíték arra, hogy ekkor ténylegesen lakott is volt. Amennyiben igaz, jobban szól a lakottság mellett, hogy 1698–99-ben a kistemplomot bővítették (Makai 1999).

3. A KÉSEI FEUDALIZMUS IDŐSZAKA

A békés idők a török kiűzésével sem lettek tartósak, mivel a Rákóczi-szabadságharc újabb pusztításokat hozott a vidékre. Így Zsadány újabb, ezúttal már végleges megülése 1711-re tehető (Makai 1999). Alig egy évtizeddel korábban, 1702-ben történt valami, ami hosszabb ideig alapvetően befolyásolta a település, ill. lakói életét. Ekkor adta ugyanis I. Lipót zálogba a derecskei uradalmat Esterházy Pálnak. Ez önmagában még nem sokat jelentett volna, az viszont annál többet, hogy az uradalom 16 települése – közöttük Zsadány is – megtarthatta korábbi kiváltságait, azaz lakosai mint egykori hajdúk nem tartoztak a jobbágyok közé, pl. nem kellett robotot teljesíteni, s a 16 település egy összegben adózott földesúrnak. Ma sem világos, hogy Zsadány hogyan került be ebbe a körbe, mivel semmiféle írásos bizonyíték nincs arra, hogy bármikor a privilegizált hajdúvárosok közé tartozott. Ez a kiváltságos helyzet jókora előnyt jelentett Zsadánynak a környező egyszerű jobbágyfalvakkal szemben, s ez a helyzet akkor sem változott, amikor 1754-ben az Esterházyak zálogbirtok helyett adományként kapták meg a derecskei uradalmat.

Talán ezzel a kedvező jogállással is összefüggött, hogy a falu népességszáma gyorsan növekedett: a korabeli összeírások szerint Zsadányt 1712-ben 13, 1720-ban 34, 1726-ban 46, 1743-ban 66, 1766/67-ben pedig 74 család lakta (Makai 1999). A leginkább elfogadott ötös szorzószám alkalmazásával az mondható, hogy az 1712-es 60–70 fős népesség bő fél évszázad alatt közel 400 főre gyarapodott.

Jelentősen megváltozott viszont Zsadány helyzete az 1767-es úrbérrendezést követően. Ennek előkészítését szolgálta 1770 decemberében egy olyan összejövettel, ahol a községnek 9 kérdésre kellett választ adni. Ebből az iratból elég részletesen megismerhető a korabeli Zsadány gazdasága és társadalma. A jellemzők közül a fontosabbak:

- A falu lakói szabad menetelű emberek, akik sohasem teljesítettek robotot, a földesúrnak szerződés alapján fizetik az adót, méghozzá évi két egyenlő részletben.
- A határban kevés a szántóföld, ezért más települések határában kénytelenek szántót bérelni. A művelés két fordulóban (szántó-ugar) történik.
- Ugyancsak kevés a kaszáló és ez elsősorban arra vezethető vissza, hogy a Sebes-Körös medre feliszapolódott, aminek következtében minden évben árvíz van. Ez a probléma a szántóföldek szűkösségének is az egyik oka.
- Tér szerkezeti szempontból fontos megjegyzés, hogy vásárra Váradra járnak, ill. járnának, ha nem lenne olyan rossz az odavezető út.
- Malom nem volt a faluban.

1. ábra Zsadány az I. katonai felmérés idején (1783)

Az urbáriumot végül is 1773-ban vezették be, s ezzel Zsadány is betagozódott az átlagos jobbágyfalvak közé. A kiváltságos állapot következményeként azonban az akkor 79 családból jobbágy volt 75, házas zsellér 2, házatlan zsellér pedig szintén 2. A jobbágytelkek szántóterülete összesen 382 és $\frac{1}{4}$ holdat tett ki (Makai 1999).

A legfontosabb szántóföldi növény ekkor a kétszeres (búza és tavaszi árpa), de termeltek kukoricát (törökbúzát), kölest, lencsét, a textilnövények közül pedig lent és kendert. Az állatok közül főleg a szarvasmarha és a ló volt fontos, juhtenyésztésre kevésbé volt alkalmas a vidék (Makai 1999).

Egy évtizeddel az urbárium bevezetése után, már II. József uralkodása alatt két, a korábbiaknál jóval megbízhatóbb forrás alapján is képet nyerhetünk az 1780-as évek helyi sajátosságairól. Az I. katonai felmérés térképlapján Zsadány még Zsadány néven szerepelt. Alaprajza alapján ekkor még egyszerű, ipszilon alakú útifalu. A leginkább feltűnő, hogy a portákat mindenhol kisebb méretű, környékétől eltérő módon jelölt területek zárják. Mivel az első katonai felmérés még nem egységes jelkulcs alapján készült, ezek funkciója bizonytalan. A korabeli leírások alapján leginkább konyhakertekről lehet szó. Ez nem kizárólag zsadányi sajátosság, a vidék több települése is hasonló képet mutatott (1. ábra).

Az I. katonai felvétel jó képet ad a terület vízszabályozás előtti állapotáról is. Zsadány esetében a Kis-Sárrét és az azt kialakító vízfolyások, konkrétan a Sebes-Körös volt meghatározó jelentőségű. A folyó gyakori mederváltozásai a különböző időkben készült térképeken jól nyomon követhető. Az 1780-as években két nagyobb ágra szakadva folyt, ezek közül az egyik közvetlenül a falu mellett. Ez az ág a térképen mint régi Körös-meder került feltüntetésre, ami arra utal, hogy akkor már nem ez volt a főág. Ugyanakkor viszont még volt kapcsolata a főmederrel, s árvíz idején biztosan szállított vizet és árvizeket is okozott. Állandó vízszállítás híján azonban medre gyors ütemben feliszapolódott, vízszállító kapacitása csökkent, így az árvizei egyre gyakoribbak lettek. Erre a problémára utal az 1770 decemberében felvett jegyzőkönyv egyik pontja is, amiben Zsadány lakói arra panaszkodnak, hogy a vármegye ígérete ellenére sem tisztította ki a Sebes-Körös medrét, ami így egyre gyakrabban önti el a határt. A feliszapolódás tempóját jelzi az a megjegyzés, hogy az 5-6 évvel korábban még szántóként használt területek akkor az állandó elöntések miatt már nem voltak művelhetőek (Makai 1999). A probléma csak jóval később, 1855–1879 között oldódott meg, amikor sor került a Sebes-Körös szabályozására (Ihrig 1973).

Lényegében az első katonai felméréssel egy időben került sor az első magyarországi népszámlálásra (1784–1787). Ezen felmérés eléggé megbízható adatai szerint ekkor Zsadány tényleges népességszáma 799, akik 134 családot alkottak, az egy családra jutó átlagos létszám hat. A házak száma valamivel alacsonyabb (119), mint a családoké, azaz néhány házban két, vagy három család lakott. A mai helyzettől eltérően a férfiak száma nagyobb, mint a nőké (427, ill. 383), azaz 1000 férfira kevesebb, mint 900 nő jutott. Elsősorban a katonaság érdekeit szem előtt tartva a férfiakról viszonylag részletes adatokat vettek fel, a nőkről azonban nem. Eszerint a felnőtt férfiak közül 56 volt paraszt, 53 polgár és paraszt örököse. A leginkább feltűnő az adatsorban a 90 zsellér, mivel egy évtizeddel korábban, az urbárium megkötésekor csak 2 házas és 2 házatlan zsellért regisztráltak.

A férfiak – és minden bizonnyal a nők – korstruktúrája generálisan eltért a jelenlegitől. A felmérés szerint ugyanis az 1–17 éves fiúk a férfi népesség 44,3%-át (!) tették ki. Ez jelentősen meghaladta a korabeli Bihar vármegye átlagát (37,0%) is (Danyi és Dávid 1960). Ennek kapcsán néhány feltételezés talán megengedhető. Így nagy a valószínűsége annak, hogy a születési ráta értéke magas, meghaladja a 40%-t. Mivel protestáns közösségről van szó, érdemes azt is megemlíteni, hogy a gyerekek ilyen magas aránya mellett nem feltételezhető a születéskorlátozás megjelenése.

Zsadány gazdaságáról és társadalmáról viszonylag átfogó képet legközelebb majd az 1828-as országos összeírás adott – közel fél évszázaddal később. Mivel ennek célja elsősorban az adókvetés újjászervezése volt, szükségszerűen más adatokat tartalmaz, mint a népszámlálás. Így nem szerepel benne pl. a népességszám sem, hanem csak az adózók száma (248). Egy néhány évvel későbbi népösszeírás (1836) egyébként 1250 főre teszi Zsadány lakosságát.

Az 1828-as összeírás (ennek a falura vonatkozó részét közli Erdei (1986)) alapján főleg a gazdaság, kisebb mértékben a helyi társadalom sajátosságai ismerhetők meg. Zsadány még ekkor is egyértelműen agrárjellegű település, kézművesek nincsenek. Továbbra is két-nyomásos gazdálkodás van. Amiben viszont majdnem unikális Zsadány helyzete, az az úrbéres földek határhaználatá: itt ugyanis a jobbágytelek egy tagban volt, azaz nem volt szabályos telekfelosztás. Ilyen rendszer Békés megye mai területén Zsadányon kívül csak Méheréken volt.

Azzal viszont már teljesen egyedül állt a megyében a falu, hogy egyáltalán nem voltak zsellérek, hanem csak telkes jobbágyok, szám szerint 124. Ezek az adatok teljesen eltérnek pl. az 1780-as évek közepén rögzített állapotoktól. Időközben jelentősen megnőtt a jobbágyok által művel terület nagysága is. A telkeknek ez a növekedése abból származott, hogy 1773-ban az úrbéri földek egy részét a jobbágyok egyszerűen elhallgatták. Ezek voltak az ún. maradványföldek, s ezek kapcsán állandó vita volt a jobbágyok és a földesúr között. A szántóföldeken továbbra is elsősorban kétszerest és rozst termeltek. A szántóföldeket nem szokták trágyázni, a trágyával a tűzifát pótolták.

Figyelemre méltó változás a korábbiakhoz képest, hogy ekkor már nemcsak Nagyvárad, hanem Gyula is piachely volt a zsadányiak számára.

Az 1848/49-es szabadságharc és forradalom előtt még egy forrás alapján van lehetőség rápillantani Zsadányra, ez pedig Fényes Elek geographiai szótára (Fényes 1851). Az ebben található adatok nem köthetők egyetlen évhez, hanem az mondható, hogy az 1840 évekre vonatkoznak. Eszerint Zsadányt 1699 református lakta ekkor, azaz az első népszámlálás óta eltelt mintegy hat évtized alatt a népesség száma több mint duplájára emelkedett. A korabeli népesedési viszonyok alapján valószínűtlen, hogy ez teljes egészében a természetes szaporodás következménye lenne, ezért mindenképpen számolni kell a bevándorlással is.

Fényes Elek is említi, hogy a lakosok „mint néhai hajdúk örök szerződés mellett birják földjeiket” (Fényes 1851). Zsadány határa ekkor 2240 hold, aminek a fele szántó, 1/4–1/4 rész pedig rét, ill. legelő, szőlő és erdő nincs. Megemlíti azt is, hogy áradáskor a Sebes-Körös két ága a határ nyugati részét „keresztül folyja”. Ekkor már a reformkor utolsó éveiben jártunk, s az érlelődő változásokat az 1848/49-es forradalom hozta el. Zsadány számára ezek közül az 1848-as áprilisi törvények között helyet kapó jobbágy felszabadítás, azaz az úrbéri viszonyok megszüntetése volt talán a legfontosabb. Ennek érdemi végrehajtására 1848/49-ben azonban nem kerülhetett sor.

4. AZ ABSZOLUTIZMUS ÉS A DUALIZMUS KORA

Alig öt évvel az áprilisi törvények kihirdetése után, de már a Habsburg önkényuralom idején, 1853-ban hirdették ki az úrbéri pátent, ami lényegében megvalósította az úrbéri viszonyok megszüntetését. Az alapelvek hasonlóak, mint az áprilisi törvényben, de nem jelentéktelenek a különbségek sem. Ezek közül Zsadány számára különös fontos volt, hogy az 1853-as rendelkezés csak az urbáriumban szereplő földterületekre biztosította az állami kárpótlást a földesuraknak, a maradványföldek után az egykori jobbágyoknak kellett fizetnie. Mivel Zsadányban az úrbéri szerződésben szereplő földekhez képest nagy a maradványföldek területe, ez meglehetősen nagy terhet jelentett a közösségben. Mivel ez másutt is így volt, az ország számos településében volt mozgolódás a kérdés illetően rendezése következtében.

Míndez persze nem csak az egykori jobbágyaik, hanem földesuraik számára is előrevetítette az elhúzódó konfliktus lehetőségét, s feltehetően ez is szerepet játszott abban, hogy

az Esterházy család elhatározta a derecskei uradalom felszámolását. A földek eladására 1868-ban került sor, aminek következtében Zsadány határában a Tisza és a Móricz család szerzett birtokot, később pedig mások is. Így az 1945-ös földosztásig Zsadány határhasználatát egy kettősség jellemezte: a szabad paraszti birtokok mellett ott voltak az uradalmak is.

A gazdálkodás rendjének megváltozása egyúttal változást hozott a települési rendben is: a nagyobb uradalmak majorokat hoztak létre, amelyek egyúttal külterületi lakott helyek is voltak, ahol esetenként több százan is éltek – főleg, mint uradalmi cselédek. Ilyen volt pl. Fancsika-puszta, Orosi-puszta, Bölcsi-puszta. Ezek nevüket a hódoltság korában elpusztult és később már nem újratelepített falvokról kapták (Makai 1999).

Ahogy a legtöbb magyarországi falu esetében jellemző, Zsadányban sem voltak hirtelen és nagy változások. De azért a „ballagó idő” is megtette a magáét, s hosszabb időtávon nézve a településkép is jelentősen átalakult. Ez egyértelműen látszik pl. az I. és II. katonai felmérés lapjainak összehasonlítása esetén. A két felmérés között közel nyolc évtized telt el (1783, ill. 1861), ezalatt Zsadány népességszáma megduplázódott, s ennek következtében a beépített terület is érzékelhetően megnőtt. A II. József kori egyszerű útifalu új utcákkal bővül, s kialakult az a sajátos alaprajza, ami lényegében ma is jellemző.

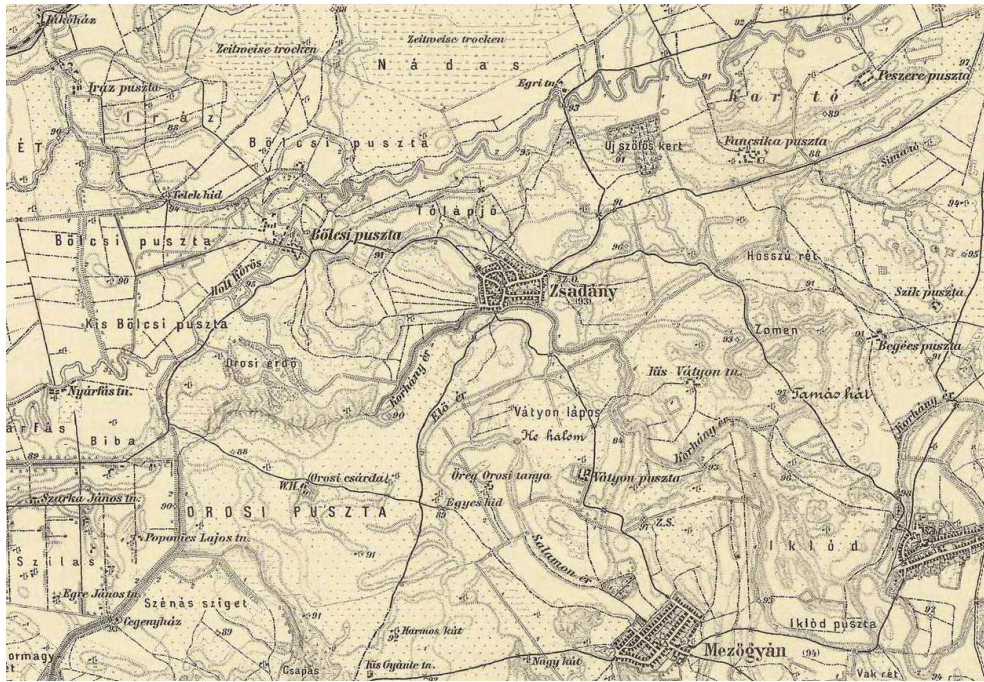

2. ábra Zsadány a II. katonai felmérés idején (1861)

Ennek az alaprajznak van két olyan eleme, mi a többutcsás útifalukra általában nem jellemző. Az egyik ezek közül a falu DNy-i része, ahol az utcák egy szabálytalan alakú négyszöget zárnak közre. Mivel ez egy viszonylag nagy terület, a beépítését csak úgy tudták megoldani, hogy a belső részeket két rövid zsákutcával/sikátorral tárták fel. A másik sajátosság úgy alakult ki, hogy a település középső részén az utcák párhuzamosan futnak egymással,

ami lehetővé tette a teleklás beépítést, ami pedig elsősorban a szabályos alaprajzú településekre jellemző (2. ábra).

A II. katonai felmérést 1869-től rögtön követte a III., de ez már lényegesen rövidebb idő alatt végbement, mint az előző. Így ezen a felvételen Zsadány alaprajza és beépítettsége érdemben nem változott. A külterületen viszont megjelentek új elemek, mint a már korábban említett uradalmi majorok (pl. Bölcsi-puszta, Fancsika-puszta), de már ott vannak a tanyák is. Mindez azt jelenti, hogy a határhasználat kettőssége (nagybirtok-paraszti birtok) a települési rendben is leképeződött (uradalmi major-tanya) (3. ábra).

3. ábra Zsadány a III. katonai felmérés idején

A 19. század második fele ebben a térségben is a nagy vízrendezések időszaka – ennek minden előnyével és hátrányával. A Kis-Sárrét mocsarainak lecsapolása viszonylag későn, az 1880-as években történt meg. Ezzel Zsadány határában is jelentős területek lettek ármentesítve, és kerülhettek szántóföldi művelés alá. Ugyanakkor viszont megszűntek, vagy erősen visszaszorultak a korábbi vízi világhoz kötődő hasznosítások, pl. a zsadányiak számára fontos nádvágas.

A késői ármentesítés azzal a következménnyel is járt, hogy a vasútépítés csak a késői szakaszban jutott el a térségbe. Éppen 125 évvel ezelőtt, 1891. június 29-én indult meg a forgalom a Sárrét vasútján a Dévaványa–Körösladány–Szeghalom–Vésztő–Kót szakaszon (Szatmári 2016). Zsadányt ugyan elkerülte a vasút, azaz közvetlenül nem érintette az új vonal, mégis, nem elhanyagolható előnyökkel járt a település számára – rövid és hosszú távon egyaránt. Az előbbihez tartozik, hogy a vasútépítés – és természetesen az ármentesítő munkálatok – munkalehetőséget adott a lakosságnak. A hosszú távú hatást a forgalmi viszonyok

ugrásszerű javulása jelentette: a vasúttal minden körülmények között lehetőség volt a megtermelt, elsősorban mezőgazdasági termékek szállítására, közelebb került a központi helyet jelentő Nagyvárad, de a főváros és az ország távoli részei is.

Zsadány a dualizmus korában is alapvetően agrárjellegű település maradt, ahol az ármentesítések bővítették ugyan az agrárszféra lehetőségeit, de a korszak vége felé már egyre inkább jelentkeztek az eltartó képesség korlátai. Ennek egyik tapintható jele a népességnövekedés dinamizmusának megtörése.

A település népességszáma az 1869-es népszámlálás idején 1961, 1910-ben pedig 2693 fő, ami 37,3%-os növekedést jelent. Ez valamivel meghaladta ugyan a Magyar Birodalom (35,7%) és a Magyar Királyság (35,5%) növekedési értékeit, de jelentősen elmaradt Magyarország mai területének tempójától (51,9%).

Az egyes dekádok népességnövekedési ütemét nézve egyértelműen kitűnik, hogy 1890 után Zsadány már leszálló ágba került: 1869–1880 között a népességszám 7,8, 1880–1890 között pedig 12,5%-kal növekedett. Az 1890-es években viszont már ismét csak 7,8%, a 20. század első évtizedében pedig 4,9% volt. az utóbbi növekedési ütem már a fele sincs a trianoni Magyarország értékének (11,1%).

5. TRIANONTÓL A KOMMUNISTA HATALOMÁTVÉTELIG

Ezen furcsának tűnő korszak két határát az 1920-as és az 1949-es népszámlálások cövekeltek ki, mivel leginkább a népszámlálási adatokra támaszkodva lehet elemzéseket készíteni.

Ez az időszak Zsadány számára is rendkívül rosszul indult, mivel az I. világháború utáni határmeghúzással az ország közepéről az ország peremére került. A „nagy háború” elvesztése azzal a következménnyel járt ezen a vidéken, hogy 1919 áprilisában bevonultak a román csapatok, s közel egy évnyi megszállás után hagyták csak el a térséget. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátum Zsadányt ugyan Magyarországon hagyta, de periférikus helyzetben, az ország szélére vetve. További 60 településsel együtt Bihar megye Magyarországhoz sorolt részéhez tartozott, a korábbiakhoz képest azonban sokkal rosszabb térkapcsolati rendszerben. Ennek elsődleges oka az volt, hogy Zsadány hagyományos központi helye, Nagyvárad Romániához került, „Csonka Bihar” kijelölt megyeszékhelye, Berettyóújfalu, pedig semmilyen szempontból sem tudta pótolni. A régi térkapcsolat a második bécsi döntés után, 1940 szeptemberétől helyreállt ugyan Nagyvárad visszakerülésével, de ez csak átmeneti állapotnak bizonyult.

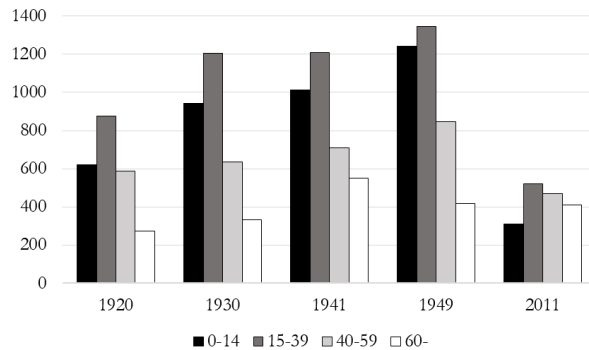
Az 1920-as évek fontos eseményei közé tartozott Zsadányban is a Nagyatádi Szabó István nevéhez kötött földreform, aminek keretében a Fancsika-pusztai nagybirtok egy részét osztották ki a szegényparasztok között. Ugyanezekben az években az Orosi-pusztta területe a Belügyminisztérium kezelésébe került, s ezt követően az addig legelőként használt terület jórészt felszántották, s növénytermesztést folytattak rajta (Makai 1999). Az intenzív gazdálkodásra való áttérés népesedési következményeire később még visszatérünk.

Az I. világháború Zsadány népességnövekedését is megtörte, bár a csökkenés nem volt drasztikus (1910–1920: -212 fő). Ennek okai között három tényező is említendő: a harctéri eseményekhez kapcsolódó veszteségek, az 1916–1918 közötti születéskiesések és az 1918–1920 közötti spanyolnátha járvány. A nem jelentős népességfogyást az 1920-es évek népesedési eredményei azonban bőven kompenzálták, mivel 1920 és 1930 között Zsadány lakosság száma 767 fővel növekedett, ami több mint 30%-os gyarapodásnak felel meg. A

jelentős népességnövekedés elsődleges forrása azonban nem a természetes szaporodás volt: ennek értéke ebben az évtizedben kevesebb mint 300 fő, miközben a vándorlási nyereség megközelítette az 500 főt. Az utóbbi kiváltó oka a már említett állami birtok létrehozása volt, aminek munkaerőigényét részben külső forrásból lehetett megoldani.

Ez a jelentős nyereség azonban egyszeri esemény volt, a következő évtizedekben a népességszám alakulását alapvetően már ismét a természetes népmozgalom alakította. Az 1930–1941 közötti időszakban a falu népességszáma bő 7%-kal növekedett, ami lényegében megfelelt az országos átlagnak. Az 1941–1949 közötti, a világháborús éveket is magába foglaló rövid évtized Zsadány esetében alig kisebb lakosságszám-növekedést hozott (+6,8%), miközben az ország népességszáma a népszámlálási adatok szerint 1,2%-kal csökkent (Thirring 1963). Az 1949-es népszámlálás 3714 lakost regisztrált Zsadányban, s ezzel a falu el is érte népessége maximumát. Ezt követően már népszámlálásról népszámlálásra egyre kevesebb lakosa van a településnek, s a 2011-es 1708 fő már a fele sincs az 1949-es értéknek.

A mai korszerkezethez képest ebben az időszakban a zsadányi népesség kimondottan fiatalosnak látszik. Ezt jelzi pl., hogy a gyermekkorúak aránya végig 30% körül mozgott, miközben a 60 év felettiak részesedése általában csak 10–20% körül volt. Meg kell azonban azt is mondani, hogy az ország teljes népességének korszerkezete ennél valamivel jobb volt, a különbségek azonban csökkentek, s 1949-re nagyjából ki is egyenlődtek (4. ábra).

4. ábra Zsadány korszerkezetének alakulása (1920–1949, 2011)

A népesség strukturális jellemzői közül Zsadányban az iskolázottság szintje érzékelhetően rosszabb, mint az országos átlag. Ennek egyik mutatója a 6 éves és idősebb népességből az analfabéták aránya. Ez Zsadányban 1941-ben 13,3, 1949-ben pedig 13,9%, miközben az országos átlag csak 7,6, ill. 6,0%. Ez mindkét időpontban közel 400 személyt jelentett.

Az iskolázottság viszonylag alacsony szintje összefüggésben lehetett a foglalkozási szerkezettel is. Zsadányban még az 1940-es években is valamilyen formában a lakosság túlnyomó része a mezőgazdaságból élt. Az 1941-es adatok szerint a keresők aránya közel 44%, ami nem sokkal maradt el az országos átlagtól (48,3%). Ugyanekkor a több mint 1500 kereső 86,7%-a (!) az agrárszférában kereste meg a kenyerét, s hasonlóan magas arányhoz jutunk akkor is, ha az agrárszféra foglalkoztatási arányát nézzük a teljes népességhez viszonyítva (84,3%).

Ami évszázadok óta a stabilitást és a változatlanságot jelentette Zsadányban, az az etnikai és a vallási összetétel. Az 1920-as népszámlálás adatai szerint a zsadányi lakosság 97,4%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, az 55 román a népesség 2,4%-át jelentette. Hasonlóképpen monolitikus a vallási összetétel is: a reformátusok aránya 91,1%, messze lemaradva következtek a római katolikusok (4,0%) és a görög-keletiek (3,0%). Korszakunk végén, 1949-ben a reformátusok aránya 88,4%, a római katolikusoké közel megduplázódott

(7,8%), a görög-keletieké viszont 2,0% alá csökkent. Az 1941-ben sem népes izraelita hitközség (11 fő) a holokauszt következtében 1949-re egyetlen főre fogyatkozott.

Mint számos alföldi település, így Zsadány esetében is említést kell tenni a jelentős számú és arányú külterületi népességről. Ebben az esetben bonyolítja a helyzetet, hogy a külterületi települési forma mindkét alaptípusa (tanya-uradalmi major/pusztá) előfordul, ezeket viszont a népszámlálások adatközlései nem különítették el. 1920-ban kb. mind ötödik zsadányi lakos élt külterületen, legnagyobb számban Nagybölcsei-pusztán (201 fő) és Fancsika-pusztán (166 fő). 1930-ra jelentősen növekedett a külterületen élők száma és aránya (763 fő, 23,5%), ami elsősorban az Orosi-pusztán létrehozott állami birtok megnövekedett munkaerőigényének a következménye. Ezt jól jelzi, hogy Orosi-pusztán 1920-ban még csak 58 lakost regisztráltak, tíz évvel később viszont már 347 személyt. Az uradalmi majorok/puszták népe sajátos lokális közösséget alkotott, ahol gyakran teljesen más szabályok és szokások uralkodtak, mint a belterületen. Ezek közül mindenképpen érdemes megemlíteni az eltérő szaporodási magatartást: az uradalmi cselédeknel nem ritka az 5-6 gyerek, amit a statisztikai adatok is alátámasztanak – 1930-ban a Zsadány külterületén élők közel 40%-a gyerek, azaz 15 évesnél fiatalabb. A magas gyerekszám azonban nem zsadányi sajátosság, így volt ez a dunántúli pusztákon is (Illyés 1936).

Ezt követően is tovább nőtt a külterületi népesség száma, s 1949-ben már 1112 személyt regisztrált a népszámlálás a zsadányi határban, ami a lakosság szűk 30%-át jelentette. A gyermekek aránya időközben valamelyest csökkent, de még ekkor is minden harmadik külterületen élő 15 évesnél fiatalabb volt.

6. EPILÓGUS

Ha valaki 1941-ben született, 1949-ben már az iskolapadot koptatta és nyiladozó elmével figyelte a körülötte lévő (zsadányi) világot. S vajon ma mit tudna ebből felidézni? Jó lenne tudni...

IRODALOMJEGYZÉK

- Danyi D, Dávid Z (1960) Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). KSH, Budapest
- Domokosné Megyesi É, Domokos T (1988) Adatok Békés megye térképtörténetéhez a XVI. század elejétől 1918-ig. Békéscsaba
- Erdei A (1986) Békés megye társadalma és gazdasága 1828-ban. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 13. Gyula
- Fényes E (1851) Magyarország geographiai szótára I.II. Kozma Vazul, Budapest
- Ihrig D (szerk) (1973) A magyar vízszabályozás története. OVH, Budapest
- Illyés Gy (1936) Puszták népe. Budapest
- Kristó Gy (1981) Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében. Békéscsaba
- Makai S (1999) Zsadány község története.
- Szatomári S (2016) „Sok küzdelem, sok csalódás.” 125 éves a Sárrét vasútja. Indóház, 12/3:20-21
- Thirring L (1963) Magyarország népessége 1869–1949 között. In: Kovacsics J (szerk) Magyarország történeti demográfiaja. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest